

Řízení jihočeských hudebních spolků ve spolupráci s učitelským ústavem ve druhé polovině 19. století

Mgr. et Mgr. Jaroslava Rodičová

Prudký rozmach hudebních spolků v moderním pojetí, tedy s právní subjektivitou, majících charakter organizace a sdružujících se na základě dobrovolného členství jedinců se společnými cíli a zájmy¹ je spojen s vydáním Říjnového diplomu Františkem Josefem I. roku 1860. V důsledku nastalých politických změn – ukončení absolutistické vlády a obnovení ústavnosti – výrazně ožil i kulturní a společenský život. Činnost veškerých spolků podléhajících příslušnému programu a stanovám, které musely být schváleny státním orgánem, byla ukotvena v zákoně o právu spolčovacím z 15. 11. 1867. Ten zahrnoval například základní povinnosti představenstva, které musí „... oznámiti úřadu ve třech dnech, když by se bylo zřídilo, z kterých členů se skládá, kde který člen bydlí, a kteří členové budou spolek zastupovati na venek. Toto oznámení podáno bud', jestli v místě zvláštní císařský úřad bezpečnosti, tomuto úřadu, v jiných místech politickému úřadu okresnímu.“ Vedle toho zároveň pamatoval i na to, „jak se budou narovnávatí rozepře ze svazku spolkového vzešlé.“²

S jihočeským krajem vždy úzce souvisela otázka česko-německých vztahů pramenící z duálního složení tamějšího obyvatelstva. K městům s převahou Čechů patřil například Jindřichův Hradec, Tábor a Písek, německý živel naopak ovládal České Budějovice, Český Krumlov, Vimperk nebo Kaplici.³ Národnostní převaha toho či onoho města potom sehrála důležitou roli i při vzniku hudebních spolků, česky nebo německy orientovaných. Ve velké míře se však jednalo o toleranci a dokonce o vzájemnou spolupráci obou kultur⁴, jejichž aktivity se mnohdy prolínaly na společných vystoupeních, kde německé spolky zpívaly i písně české a obráceně, nebo při výjimečných příležitostech vyžadujících patriční ceremonie. Příkladem této provázanosti mohou být oslavy 10. výročí založení Besedy v Českých Budějovicích, v rámci kterých se roku 1879 konal koncert v městském divadle za účasti českých a německých místních spolků. „*Německé spolky neb jich zástupcové vítali vzácné*

---

¹ FUKAČ, Jiří. Hudební spolky. In: FUKAČ, Jiří a VYSLOUŽIL, Jiří a MACEK, Petr. *Slovník české hudební kultury*. Praha: Editio Supraphon, 1997, s. 335.

² HLAVÁČEK, Petr. Zákony [heslo]. *Hudba v moravských spolecích do roku 1918* [online]. [Cit. 10. 11. 2016]. Dostupné z: <http://spolky.profitux.cz/>.

³ KRÍŽEK, Milan. Od národního probuzení na práh nové doby. In: PADRTA, Karel a kol. *Jihočeská vlastivěda. Hudba*. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství, 1989, s. 65–74.

⁴ Nacionální rozpory a s nimi související konec vzájemné snášenlivosti lze časově zařadit do osmdesátých let 19. století. Tamtéž, s. 71–72.

*naše hosty s takovou srdečností, že nikdy snad nebyla srdce všech obyvatelů tak k sobě sblížena jako tenkrát. Starosta Besedy Dr. Grünwald vítaje milé hosty v Besedě právem mohl jim vysloviti díky, že příchodem svým způsobili bezděčně bratrskou dnes shodu obou národností v městě, pravě, že možno jest ve vzájemném, bratrském spojení naleznouti společnou půdu šlechetného působení ku zdaru všech.*⁵

*„Bývalo zvykem, že každý, kdo se chtěl třeba jen trochu zúčastnit veřejného dění, vstupoval podle svých zájmů do některého ze spolků, a že v čele těchto organizací stávaly významné osobnosti města.“*⁶ Vedením spolku byl povinován předseda nebo starosta, volil se také místopředseda a několikačlenný výbor. Styk s veřejností zajišťoval jednatel, většina spolků měla ještě pokladníka a případně další orgány, které byly voleny na valné hromadě zasedající zpravidla jednou ročně. Jednu z nejdůležitějších rolí v hudebních spolcích potom zastával umělecký vedoucí – dirigent nebo sbormistr. Pěvecký spolek Musikverein z Českých Budějovic roku 1894 do svých stanov zahrnul následující práva a povinnosti dirigenta:

„a) daß er sich von der Aufnahmefähigkeit eines Musikers überzeuge und Aeußerung hierüber zur Kenntniß des Vorstandes bringe,

b) und daß er die projectirten Musikstücke mit den Mitgliedern einstudiere und deren Aufführung leite, die Geeigneten zur Ausführung der Solopartien bestimme,

c) Instrumenten und Musikalien Einkäufe beantrage,

*d) und das Programm bei allen Concerten und Productionen des Vereines zu entwerfen habe.“*⁷

Zástupce dirigenta potom měl v případě potřeby veškerá práva a povinnosti jako dirigent.⁸

Zodpovědnost spolkových dirigentů a sbormistrů na sebe v jednotlivých městech většinou přejímali regenschoriové⁹, učitelé či místní varhaníci, působící mnohdy rovněž skladatelsky. V případě nedostatku bylo možno na takovouto pozici vypsát konkurs.

---

⁵ Ke vzácným hostům patřil pražský pěvecký spolek Hlahol, tělovýchovný spolek Sokol a hudební umělci – skladatelé Antonín Dvořák, Josef Foerster, Emanuel Chvála, Franz Lachner a první pěvkyně českého pražského divadla Eleonora z Ehrenbergů. ŠTVRTNÍK, Adolf. *Paměti královského a horního města Č. Budějovice*. České Budějovice: Nákladem vlastním, 1891, s. 105.

⁶ KOVÁŘ, Daniel. *Budějovice před sto lety*. České Budějovice: Jelmo, 2000, s. 16.

⁷ Práva a povinnosti dirigenta: a) přesvědčuje se o schopnostech hudebníků a informuje o jejich znalostech představenstvo; b) nacvičuje se členy vybrané hudební skladby a řídí jejich provedení, rozhoduje o způsobilosti k provedení sólových partů; c) navrhuje nákupy hudebních nástrojů a hudebnin; d) sestavuje program všech koncertů a produkcí spolku.

⁸ Státní oblastní archiv v Třeboni, Policejní ředitelství České Budějovice, Deutscher Musikverein in Budweis, inv. č. 453, sign. 762, kart. 818, Satzungen des Deutschen Musik-Vereines in Budweis aus 1894.

⁹ Regenschori, ředitel kůru, vedl chrámovou hudbu, tj. chrámový sbor, případně orchestr, někdy byl i chrámovým varhaníkem. Například v Českých Budějovicích byla tato činnost spojena s působením v kostele svatého Mikuláše. HONYS, Vít. Regenschori. In: KOPÁČEK, Jiří a kol. *Encyklopedie Českých Budějovic*. České Budějovice: Nebe, 2006, s. 458.

„Zpěvácký spolek Břetislav v Domažlicích vypisuje tímto konkurs na místo učitele zpěvu a hudby v Domažlicích prozatím na jeden rok s ročním služným 600 zl. r. č. Povinností učitele bude vyučovati údy a žáky ve zpěvu nejvýše 15 hodin týdně. Kompetenti prokázati se musí, že jsou v hudbě theoreticky vzděláni, a že se prakticky znají ve vyučování zpěvu, piana a houslí...“¹⁰

Aktivními členy byli místní hudební nadšenci rozmanitých povolání, nezdědka velmi talentovaní a hudebně vzdělání. Kromě těchto činných členů se na chodu spolku podíleli i členové přispívající, podporující ho svými finančními příspěvky, a členové čestní, pro spolek mimořádně významní. Jednotlivá členství se od sebe lišila i rozdílnou výší finanční podpory. V Hlaholu česko-budějovickém v roce 1891 „člen skutečný (výkonný) platí pouze zápisné 1 zl., přispívající platí každoročně nejméně 2 zl. a zakládající (tedy i čestný) jednou pro vždy 20 zl.“¹¹

Samotná role kantora, která byla vždy více či méně ovlivňována společensko-hospodářskými poměry, se v průběhu svého vývoje přetvářela za působení mnohdy složitých sociálních vztahů. Kantorská éra¹² ve své původní podobě měla ve druhé polovině 19. století již spíše doznívající charakter, ale i přesto stále, stejně jako doposud, zahrnovala poměrně širokou škálu aktivit. Kromě samotného učitelství v obecně vzdělávacích školách, ve kterých se v hojné míře pěstovala hudba a potažmo zpěv, souvisela úloha kantora i s funkcí v kostele – zpravidla s vedením kůrové hudby a zpěvu nebo s prvním zpěvákem.¹³ Od těchto povinností již nebylo daleko k další angažovanosti v hudebním životě jednotlivých měst a vesnic, včetně uměleckého vedení hudebních spolků.

Nejllepší obrázek dokládající zapojení učitelů do činnosti hudebních spolků a do hudebního vzdělávání přináší konkrétní příklady ze života jihočeských měst:

Hudebním vedením česko-budějovického pěveckého spolku Musikverein byl roku 1853 pověřen absolvent konzervatoře v Lipsku, regenschori zdejší katedrály a pozdější

¹⁰ PROCHÁZKA, Ludevít. Konkurz. *Dalibor: Časopis věnovaný zájmům světské i církevní hudby a zpěváckých spolků československých, zároveň pak orgán „Matice hudební“ s četnými přílohami hudebními*, roč. I, č. 5, 31. 1. 1873, s. 40.

¹¹ NEDVÍDEK, Václav. Pěvecko-hudební spolek „Hlahol česko-budějovický“. *Budivoj*, roč. 27, č. 6, 18. 1. 1891, s. 1.

¹² V klasické latině byl cantorem zpěvák, popřípadě hráč na hudební nástroj. V křesťanském středověku slovo kantor označovalo vysokého církevního hodnostáře ve významném postavení, který pečoval o řízení hudby při bohoslužbách. Za renesance a v pozdějších dobách působily při protestantských chrámech v německých zemích alumnáty, tedy školy pro pěvce kostelního sboru vedeného kantorem, takzvané Kantorei. BERKOVEC, Jiří. *Slavný ouřad učitelův*. Příbram: Městský úřad, 2001, s. 7.

¹³ ŠTĚDRONĚ, Bohumír. Kantor. In: ČERNUŠÁK, Gracian, ŠTĚDRONĚ, Bohumír a NOVÁČEK, Zdenko (eds.) *Československý hudební slovník osob a institucí*. Svazek první A–L. Praha: Státní hudební nakladatelství, 1963, s. 640.

majitel místního hudebního ústavu Adalbert Johann Nowotny.¹⁴ Kromě zmíněných aktivit byl Nowotny spoluzakladatelem dalšího německého pěveckého spolku Liedertafel, na jehož postu sbormistra působil až do roku 1878.¹⁵ Poslední rozloučení s tímto zasloužilým a všemi oslavovaným čestným členem spolku se proto neslo ve velmi dojemném děkovném duchu: „*Er war es ja, der die Liedertafel von der Zeit ihrer Entstehung führte und alle jene Erfolge vermittelte, denen der Verein seinen Ruf verdankte und die wir heute mit gerechtem Stolze bewundern...*“ „*Sein Name wird in der Geschichte der Vereines mit goldenen, unauslöschlichen Lettern stehen.*“¹⁶

S Pískem je neodmyslitelně spjata jméno Františka Gregory, skladatele církevních a světských skladeb, teoretika, pedagoga, ředitele kůru, sbormistra zpěváckého spolku Otavan, potažmo vůdčí postavy tamějšího hudebního života po několik desetiletí. Kromě řízení Otavanu¹⁷ zde Gregora vybudoval rovněž sbor na kůru, na gymnázium a na reálce z 200 žáků středních škol. V programu převládala lehčí repertoár, ale nastudována byla například i Mozartova Slavnostní mše, Beethovenova Missa solemnis nebo mše vlastní tvorby.

Významným počinem bylo zřízení bezplatné hudební školy pro chudou mládež v roce 1861 v Jindřichově Hradci, aby se „*nové a čerstvé síly pro hudbu odchovaly*“.¹⁸ Tohoto úkolu se zhostil František Vacek¹⁹, výrazná osobnost tehdejšího hudebního života ve městě – ředitel kůru, pedagog, skladatel a zakladatel několika českých zpěváckých spolků. O náplni učiva této instituce, která pod Vackovým vedením fungovala při obecné škole v letech 1861–1875, svědčí „*Pozvání ku celoroční zkoušce žáků v hudbě a zpěvu zdarma vyučovaných městské hudební školy Jindřicho-Hradecké*“²⁰, jež vedle samotné hry na hudební nástroje zahrnovala i požadavek na znalosti teorie hudby a zpěvu nebo transkripci hudební skladby. Dokladem jejích četných úspěchů jsou například zprávy z tisku, které uvádí, že Vacek „*...z 10–15 letých*

¹⁴ WONESCH, Wenzel. *Deutsche Liedertafel in Budweis 1856–1926: ein geschichtlicher Rückblick*. B. Budweis: Moldavia, 1926, s. 4.

¹⁵ KOCH, Klaus-Peter. Budweis. In: SUDETENDEUTSCHES MUSIKINSTITUT (Hrsg.). *Lexikon zur deutschen Musikkultur: Böhmen, Mähren, Sudetenschlesien*. Band 1: A–L. München: Langen Müller, 2000, s. 379.

¹⁶ JODL, Franz. *Festschrift der Deutschen Liedertafel in Budweis anlässlich ihrer 50jähr. Bestandsfeier*. Budweis: Deutsche Liedertafel in Budweis, 1906, s. 21.

¹⁷ Zpěvácký spolek Otavan vznikl téměř současně s pražským Hlaholem, v roce 1861. KRŽÍŽEK 1989, s. 80–81.

¹⁸ Tamtéž, s. 82–83.

¹⁹ František Karel Vacek vedle výuky na několika školách založil na gymnáziu studentskou dechovku, která byla několik desetiletí místní zvláštností. Se zpěváckými spolky Černín, Slávy dcera a s Hudebním spolkem pořádal hodnotné koncerty, stejně jako organizoval kapelu z místního dorostu. Po sobě zanechal více než 70 hudebních skladeb, většinou v rukopise. ČERNUŠÁK, Gracian. Vacek František Karel. In: ČERNUŠÁK, Gracian, ŠTĚDRONĚ, Bohumír a NOVÁČEK, Zdenko (eds.) *Československý hudební slovník osob a institucí*. Svazek druhý M–Ž. Praha: Státní hudební nakladatelství, 1965, s. 826.

²⁰ SOKA Jindřichův Hradec, Archiv města Jindřichův Hradec, Vackova hudební škola, inv. č. 2045, folio 554/1, kart. 585, Pozvání ku celoroční zkoušce žáků v hudbě a zpěvu zdarma vyučovaných městské hudební školy Jindřicho-Hradecké.

*hochů dovedl sestavit čtyřicetičlennou hudbu, která se vyrovnala prý i ostrostřelecké a vzbudila obdiv, když při návštěvě min. Belcrediho v Hradci koncertovala mu na náměstí.*²¹

Dalším pedagogem, na jehož činnosti lze sledovat stav hudebního vyučování ve druhé polovině 19. století v Jindřichově Hradci, byl Vilém Pojman. Pedagogické aktivity tohoto umělce jsou mimo jiné úzce spjaty s hudebním vzděláváním Vítězslava Nováka – s výukou hry na klavír a později s jeho zasvěcováním do základů harmonie.²² Vedle toho Pojman aktivně muzicíroval, ať už coby kapelník místních orchestrů nebo jako hráč na fagot. „V roce 1880 aranžoval s mistrem Fr. Ondříčkem velký koncert v zámecké rotundě jindřichohradecké, při němž v orchestru hrál na fagot. Ondříček bydlel tehdá přes týden u Pojmana a hrával při kvartetech v domě přátel Ed. Hanslika a hudbymilovného advokáta Dra. Jiřikovského.“²³ Vedle pedagogů s různým typem vzdělání,²⁴ varhaníků a učitelů hudby zde působili další soukromí učitelé, pro něž bylo vyučování hudby vedlejším zaměstnáním. Řada z nich se zároveň aktivně zapojovala i do různých hudebních spolků Jindřichohradecka.

První učitelé hudby, jimž výuka dětí na hudební nástroje přinášela jeden z hlavních zdrojů obživy, začali působit v sedmdesátých letech 19. století v Třeboni. Mimo svou kantorskou činnost se zároveň angažovali coby zakladatelé dechových kapel. Zatímco hasičská spolková kapela Augustina Hortíka zajišťovala hudební program na plesech a výletech, kapela Jana Mayera spoluúčinkovala na akcích místního sboru ostrostřelců.²⁵ Společně potom vytvářely nezbytné zázemí místnímu pěveckému spolku Pěslav²⁶, který se od doby svého vzniku zdárně přenesl přes mnohá úskalí a nezbytné změny a zůstal aktivní do dnešních dnů.

S masovým rozvojem hudebně spolkového hnutí rostla i potřeba vhodných uchazečů zvláště na vůdčí pozice větších či menších hudebních těles, které často měly reprezentativní charakter. Úroveň hudebního projevu jednotlivých spolků však byla velmi rozdílná. Obecně lze vysledovat stoupající tendenci ovlivněnou patrně i postupnou změnou repertoáru, který se

²¹ MUK, Jan. Z hudební minulosti Jindř. Hradce. *Ohlas od Nežárky*, roč. LXX, č. 20, 17. 5. 1940, s. 1.

²² Novák se u Pojmana učil v letech 1884–1889. ČERNUŠÁK, Gracian. Pojman Vilém. In: ČERNUŠÁK, Gracian, ŠTĚDRŮŇ, Bohumír a NOVÁČEK, Zdenko (eds.) *Československý hudební slovník osob a institucí*. Svazek druhý M–Ž. Praha: Státní hudební nakladatelství, 1965, s. 330.

²³ SOKA Jindřichův Hradec, KHA, Vilém Pojman, inv. č. 805, folio 10/2, kart. 108, Česká hudba – Vilém Pojman.

²⁴ Jan Baumruck získal vysvědčení na vídeňské konzervatoři, Kamil Voborský byl absolventem varhanického oddělení pražské konzervatoře a žákem Antonína Dvořáka. KRÍŽEK 1989, s. 83.

²⁵ CIRONISOVÁ, Eva a VALIŠ, Jan. *Šest set let města Třeboně*. Třeboň, 1976, s. 155–156.

²⁶ Pěvecký spolek Pěslav vznikl v Třeboni roku 1863. Východiskem z krize, která nastala v šedesátých letech 20. století, bylo jeho sloučení s pěveckým sborem Ozvěna z Chlumu u Třeboně, založeným v roce 1864. Nová éra spolku Pěslav-Ozvěna započatá rokem 1967 úspěšně pokračuje do dnešních dnů. RODIČOVÁ, Jaroslava. *Dějiny hudební kultury města Třeboně od 19. století po současnost*. ÚHV FF MU, bakalářská diplomová práce, 2013, s. 11–25.

z vlastenecky orientovaného posunul v sedmdesátých letech do kategorie lidových zpěvoher a operetek. V tomto stavu uměleckého diletantismu setrval spolkový život až do konce století. Ryze hudební zájmy bez nacionálních pohnutek a zábavného zabarvení začaly být preferovány až na počátku 20. století.²⁷ Možnou spojitost s těmito změnami lze najít v souvislosti s rozvojem českého hudebního školství, které zakládáním hudebních škol jen podpořilo profesionalizaci nejen v oblasti interpretace, ale i ve sféře pedagogické. Jistým zlomem proto byl vznik první české hudební školy v roce 1901 v Písku, v jihočeském městě s mnohaletou hudební tradicí. Podnět k jejímu založení dal tehdejší ředitel kůru a sbormistr v jedné osobě Bohuslav Jeremiáš²⁸, který tento návrh přednesl na valné hromadě pěvecko-hudebního spolku Gregora. Škola byla otevřena ještě téhož roku a pod vedením schopného ředitele i přes své počáteční finanční obtíže nadále vzkvétala – vzrůstal počet žáků, rozšiřovala se nabídka oborů, konsolidoval se okruh pedagogů, škola se mohla pochlubit prvními vynikajícími žáky – bratry Vymetalovými, Jeremiášovými nebo Františkem Kudláčkem.²⁹ Zájemce o umění provází na jejich cestě i v současné době. Nejen na tomto příkladu je zřejmé, že iniciátory vzniku hudebních škol byly mnohdy právě hudební spolky.

PRAMENY A LITERATURA

BERKOVEC, Jiří. *Slavný ouřad učitelský*. Příbram: Městský úřad, 2001.

CIRONISOVÁ, Eva a VALIŠ, Jan. *Šest set let města Třeboně*. Třeboň, 1976.

ČERNUŠÁK, Gracian, ŠTĚDRŇ, Bohumír a NOVÁČEK, Zdenko (eds.) *Československý hudební slovník osob a institucí*. Svazek první A–L. Praha: Státní hudební nakladatelství, 1963.

ČERNUŠÁK, Gracian, ŠTĚDRŇ, Bohumír a NOVÁČEK, Zdenko (eds.) *Československý hudební slovník osob a institucí*. Svazek druhý M–Ž. Praha: Státní hudební nakladatelství, 1965.

ČERNÝ, Jaromír a kol. *Hudba v českých dějinách: od středověku do nové doby*. Praha: Editio Supraphon, 1983.

---

²⁷ LÉBL, Vladimír a LUDVOVÁ, Jitka. Nová doba. In: ČERNÝ, Jaromír a kol. *Hudba v českých dějinách: od středověku do nové doby*. Praha: Editio Supraphon, 1983, s. 357.

²⁸ Bohuslav Jeremiáš, hudební pedagog a skladatel, se stal na doporučení Františka Skuherského v letech 1887–1906 ředitelem kůru v Písku po zesnulém Františku Gregorovi. Kromě svých reformních snah rovněž velmi pozvedl tamější úroveň hudebního života. Vedle toho, že založil a úspěšně spravoval hudební školu, rovněž vytvořil ochotnický orchestr, vedl mužský sbor Gregora, který rozšířil na smíšený a s nímž prováděl rozsáhlá kantátová díla, a učil zpěv na několika školách. ŠTĚDRŇ, Bohumír. Jeremiáš Bohuslav. In: ČERNUŠÁK, Gracian, ŠTĚDRŇ, Bohumír a NOVÁČEK, Zdenko (eds.) *Československý hudební slovník osob a institucí*. Svazek první A–L. Praha: Státní hudební nakladatelství, 1963, s. 589–590.

²⁹ KRÍŽEK, 1989, s. 83–84.

FUKAČ, Jiří, VYSLOUŽIL, Jiří a MACEK, Petr. *Slovník české hudební kultury*. Praha: Editio Supraphon, 1997.

JODL, Franz. *Festschrift der Deutschen Liedertafel in Budweis anlässlich ihrer 50jähr. Bestandsfeier*. Budweis: Deutsche Liedertafel in Budweis, 1906.

KOPÁČEK, Jiří a kol. *Encyklopedie Českých Budějovic*. České Budějovice: Nebe, 2006.

KOVÁŘ, Daniel. *Budějovice před sto lety*. České Budějovice: Jelmo, 2000.

MUK, Jan. Z hudební minulosti Jindř. Hradce. *Ohlas od Nežárky*, roč. LXX, č. 20, 17. 5. 1940, s. 1.

NEDVÍDEK, Václav. Pěvecko-hudební spolek „Hlahol česko-budějovický“. *Budivoj*, roč. 27, č. 6, 18. 1. 1891, s. 1.

PADRTA, Karel a kol. *Jihočeská vlastivěda. Hudba*. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství, 1989.

PROCHÁZKA, Ludevít. Konkurz. *Dalibor: Časopis věnovaný zájmům světské i církevní hudby a zpěváckých spolků českoslovanských, zároveň pak orgán „Matice hudební“ s četnými přílohami hudebními*, roč. I, č. 5, 31. 1. 1873, s. 40.

RODIČOVÁ, Jaroslava. *Dějiny hudební kultury města Třeboně od 19. století po současnost*. ÚHV FF MU, bakalářská diplomová práce, 2013.

SOA Třeboň, Policejní ředitelství České Budějovice, Deutscher Musikverein in Budweis, inv. č. 453, sign. 762, kart. 818, Satzungen des Deutschen Musik-Vereines in Budweis aus 1894.

SOKA Jindřichův Hradec, Archiv města Jindřichův Hradec, Vackova hudební škola, inv. č. 2045, folio 554/1, kart. 585, Pozvání ku celoroční zkoušce žáků v hudbě a zpěvu zdarma vyučovaných městské hudební školy Jindřicho-Hradecké.

SOKA Jindřichův Hradec, KHA, Vilém Pojman, inv. č. 805, folio 10/2, kart. 108, Česká hudba – Vilém Pojman.

SUDETENDEUTSCHES MUSIKINSTITUT (Hrsg.). *Lexikon zur deutschen Musikkultur: Böhmen, Mähren, Sudetenschlesien*. Band 1: A–L. München: Langen Müller, 2000.

ŠTVRTNÍK, Adolf. *Paměti královského a horního města Č. Budějovice*. České Budějovice: Nákladem vlastním, 1891.

WONESCH, Wenzel. *Deutsche Liedertafeln in Budweis 1856–1926: ein geschichtlicher Rückblick*. B. Budweis: Moldavia, 1926.

Elektronické zdroje:

HLAVÁČEK, Petr. *Zákony* [heslo]. *Hudba v moravských spolcích do roku 1918* [online]. [Cit. 10. 11. 2016]. Dostupné z: <http://spolky.profitux.cz/>.